

В.А. Ромака¹, Ю. Стадник², Л. Ромака², В.В. Ромака³,
П. Демченко², В. Пашкевич¹, А. Горинь²

Дослідження термоелектричного матеріалу на основі твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. II. Моделювання характеристик

¹Національний університет "Львівська політехніка", вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна,
e-mail: volodymyr.romaka@gmail.com

²Львівський національний університет ім. І. Франка, вул. Кирила і Мефодія, 6, Львів, 79005, Україна,
e-mail: lyubov.romaka@gmail.com

³Технічний університет м. Дрезден, Бергштрассе, 66, 01069, Дрезден, Німеччина
e-mail: vromaka@gmail.com

Методами KKR (пакет програм AkaiKKR) та FLAPW (пакет програм Elk) проведено моделювання структурних, термодинамічних, енергетичних та кінетичних характеристик напівпровідникового твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. Показано, що у структурі сполуки LuNiSb присутні дефекти акцепторної природи як результат наявності вакансій у позиціях $4a$ та $4c$ атомів Lu та Ni відповідно, що генерує у забороненій зоні ϵ_g два акцепторні рівні ϵ_A^{Vac4a} та ϵ_A^{Vac4c} . При уведенні до структури LuNiSb атомів Zr шляхом заміщення у позиції $4a$ атомів Lu відбувається зайняття атомами Zr вакансій у цій позиції, що збільшує період елементарної комірки $a(x)$ та ліквідує дефекти акцепторної природи і відповідні акцепторні рівні ϵ_A^{Vac4a} . За повного заповнення вакансій відбувається витіснення атомів Lu, що зменшує значення періоду комірки та генерує дефекти донорної природи і донорні рівні ϵ_D^{4a} . При цьому атоми Ni повертаються у позицію $4c$, що збільшує значення $a(x)$ та ліквідує дефекти акцепторної природи і відповідні акцепторні рівні ϵ_A^{Vac4c} . За найменшої концентрації атомів Zr відбувається металізація та зміна типу провідності $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ з p - на n -тип. Результати моделювання узгоджуються з експериментальними дослідженнями $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$.

Ключові слова: напівпровідник, електропровідність, коефіцієнт термо-ерс, рівень Фермі.

Стаття постуила до редакції 17.12.2021 р.; прийнята до друку 09.08.2022 р.

Вступ

Дослідження напівпровідникового твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, отриманого уведенням до структури сполуки LuNiSb атомів Zr шляхом заміщення у кристалографічній позиції $4a$ атомів Lu, виявило непрогнозовану поведінку структурних, енергетичних та кінетичних характеристик [1]. Оскільки атомний радіус Lu ($r_{Lu}=0,173$ нм) більший, ніж Zr ($r_{Zr}=0,160$ нм), ми очікували на монотонне зменшення значень періоду елементарної комірки $a(x)$

$\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. При цьому у напівпровіднику $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ мають генеруватися структурні дефекти донорної природи (атом Zr ($4d^25s^2$) володіє більшим числом d -електронів, ніж Lu ($5d^16s^2$)). Однак структурні дослідження $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ виявили за $x \approx 0,02$ екстремум на залежності $a(x)$: на ділянці концентрацій $x=0-0,02$ значення $a(x)$ стрімко зростають, проходять через максимум і за $x > 0,02$ так само стрімко спадають. Подібну поведінку періоду елементарної комірки $a(x)$ спостерігали і у твердому розчині $\text{Er}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ [2, 3].

Неочікуваним також виявився характер зміни значень питомого опору $\rho(T,x)$ та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. За найменшої в експерименті концентрації атомів Zr ($x=0,01$) відбувається металізація провідності $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, а від'ємні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$ свідчать про вихід рівня Фермі ε_F із забороненої зони ε_g у зону провідності ε_C . Виходить, що за $x=0$ маємо напівпровідник p -типу, коли рівень Фермі ε_F лежить на відстані ~ 10 меВ від стелі валентної зони ε_V , а вже за $x=0,01$ він розташований глибоко у зоні провідності ε_C і електрони є основними носіями. Розрахунки показують, якби у позиції $4a$ відбувалося заміщення атомів Lu на атоми Zr і в $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ генерувалися б донори, то за концентрації $x\approx 0,02$ рівень Фермі ε_F знаходився біля середини забороненої зони ε_g . І лише за $x\geq 0,04$ він мав би перетнути дно зони провідності ε_C , що привело би до металізації електропровідності.

З іншого боку, у класичному випадку легування, наприклад, напівпровідника p -типу донорною домішкою, спочатку відбувається захоплення вільних електронів акцепторами (іонізація акцепторів) до концентрацій, коли число акцепторів відповідає числу іонізованих донорів. За більших концентрацій, коли всі акцептори іонізовані, поставлені донорами електрони стають колективізованими (вільними) та беруть участь в електропровідності. Тобто, спочатку концентрація вільних дірок зменшується лінійно до числа уведених донорів [4, 5]. У $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ цей механізм компенсації відсутній, а є лише стрімкий ріст числа електронів.

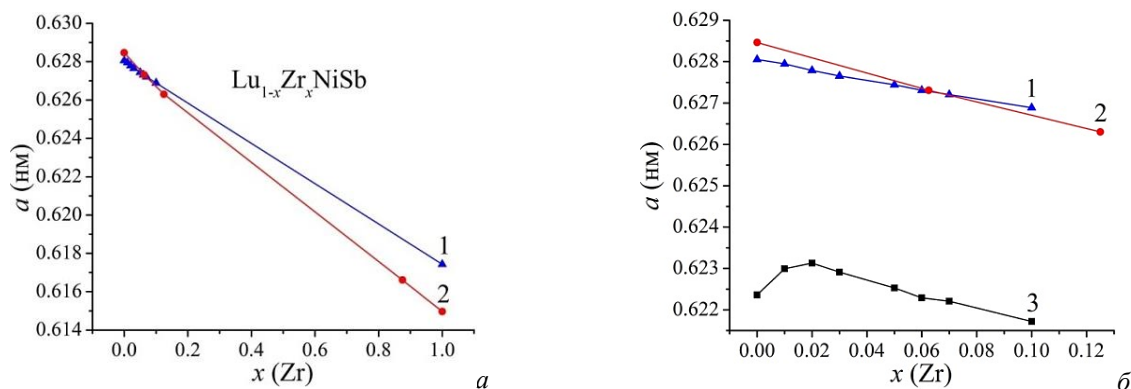
Що спричинило таку «некласичну» поведінку кінетичних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$? Точніше, які структурні зміни у $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ спричинили таку суттєву перебудову електронної системи напівпровідника?

Відповідь на дані запитання лежить у площині розуміння структурних змін сполуки LuNiSb . Знання особливостей просторового розташування атомів у сполуці LuNiSb дозволить зрозуміти механізм входження у її структуру атомів Zr при отриманні твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ та прогнозовано синтезувати термоелектричні матеріали з наперед заданими характеристиками. Для цього методами KKR (пакет програм AkaiKKR) та FLAPW (пакет

програм Elk) проведено моделювання структурних, термодинамічних, енергетичних та кінетичних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ та їхнє порівняння з результатами експериментальних досліджень

I. Методики дослідження

Розрахунки електронної структури, розподілу густини електронних станів (density of states – DOS), функції локалізації електрона (ELF), термодинамічних та кінетичних характеристик, а також оптимізація параметрів кристалічної структури напівпровідникового твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ проводились з використанням як методу Коррінгі-Кона-Ростокера (Korringa-Kohn-Rostoker, далі KKR) у наближенні когерентного потенціалу (Coherent Potential Approximation – CPA) та локальної густини (Local Density Approximation – LDA), так і повнопотенціального методу лінеаризованих плоских хвиль (Full Potential Linearized Augmented Plane Waves – FLAPW). Моделювання методом KKR проводились з використанням пакету програм AkaiKKR [6] у наближенні локальної густини для обмінно-кореляційного потенціалу з параметризацією Moruzzi, Janak, Williams (MJW) [7] в напів-релятивістському врахуванні основного (core) рівня та спин-орбітальної взаємодії. Для проведення розрахунків методом FLAPW використовували пакет програм Elk [8]. Моделювання здійснювалось для k -сітки $10\times 10\times 10$ у наближенні як локальної густини (LDA), так і узагальненого градієнта GGA. Зона Брілюєна була розбита на 1000 k -точок, які використовували для розрахунків спектральної функції Блоха (зонного енергетичного спектру) та густини електронних станів. Ширина енергетичного вікна вибиралась так, щоб захопити напів-основні (semi-core) стани p -елементів. Візуалізація об'ємних даних здійснювалась за допомогою програми VESTA [9]. Алгоритм моделювання електронної структури використано згідно праці [10]. Топологічний аналіз та інтерпретація DOS та ELF проведено в рамках теорії Бейдера [11].

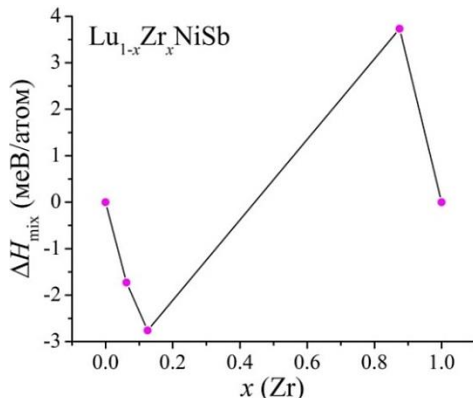
Рис. 1. Моделювання зміни значень періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$: $a - x=0-1,0$, $b - x=0-0,1$. 1 – за допомогою програми AkaiKKR, 2 – програми Elk, 3 – результати експерименту.

II. Моделювання структурних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$

Результати розрахунку зміни значень періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, $x=0-1$, обома методами у припущенні, що у кристалографічній позиції $4a$ відбувається заміщення атомів Lu на атоми Zr показують *лінійне* зменшення періоду (рис. 1а). Таке зменшення значень $a(x)$ є передбачуваним, оскільки атомний радіус Zr менший, ніж Lu. З рис. 1а,б також видно, що значення періоду комірки сполуки LuNiSb , отримані моделюванням пакетом програм AkaiKKR [6], є менші, ніж при використанні пакету програм Elk [8].

У той же час моделювання для гіпотетичної сполуки ZrNiSb (інша сторона твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ за $x=1$) показало протилежний результат: значення періоду сполуки ZrNiSb , отримані AkaiKKR [6], більші, ніж отримані Elk [8]. Отже, хід залежностей $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, отриманих різними методами моделювання, відбувається за різними законами (різні кути нахилу *прямолінійних* залежностей $a(x)$). Нагадаємо, що рентгеноструктурні дослідження $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ [1] виявили немонотонний характер зміни значень $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$: за концентрацій $x=0-0,02$ значення $a(x)$ зростають, а за $x>0,02$ спадають (рис. 1б, залежність 3). Виявилось, що кут нахилу зміни значень періоду комірки $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, отриманий з експерименту за $x>0,02$ співпадає з таким при використанні пакету програм Elk [8]. Цей результат свідчить про вищу ефективність моделювання структурних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ методом FLAPW у порівнянні з методом KKR.

Той факт, що у $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ має місце немонотонна зміна значень періоду елементарної комірки $a(x)$ (рис. 1б) дозволяє припустити, що атоми Zr, введені у матрицю пів-Гейслерової фази LuNiSb , не лише заміщують у позиції $4a$ атоми Lu, а також спричиняють інші структурні зміни. Проаналізуємо, які саме.

Рис. 2. Розрахунок методом Elk зміни значень ентальпії змішування ΔH_{mix} для $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$.

Формально, виходячи з геометричних міркувань, можна припустити, що збільшення значень періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ могло спричинити часткове зайняття атомами Zr кристалографічної позиції $4c$ атомів Ni. Адже атомний

радіус атома Ni ($r_{\text{Ni}}=0,124$ нм) є найменшим серед компонентів $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ ($r_{\text{Sb}}=0,159$ нм). Однак таке припущення є малоімовірним через значну різницю атомних радіусів Zr та Ni. З іншого боку, автори [1, 3] висунули припущення про існування вакансій у позиції $4c$ атомів Ni. Тому високою є ймовірність повернення атомів Ni у позицію $4c$ (заповнення вакансій у позиції), що може привести до збільшення значень $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. Ми також не виключаємо наявності вакансій у кристалографічній позиції $4a$, що породжує структурні дефекти акцепторної природи. Зайняття цих вакансій домішковими атомами Zr також генерує появу структурних дефектів донорної природи та приводить до росту значень $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$.

Отже, результати моделювання зміни значень періоду елементарної комірки $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ та їхнє порівняння з результатами експерименту [1] дозволяє припустити наступні структурні перетворення:

- наявність вакансій у позиції $4a$ та відповідних акцепторних рівнів $\varepsilon_A^{\text{vac}4a}$ у забороненій зоні ε_g . Зайняття атомами Zr вакансій у позиції $4a$ веде до збільшення значень періоду $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, ліквідації дефектів акцепторної природи та відповідних акцепторних рівнів $\varepsilon_A^{\text{vac}4a}$. При цьому у напівпровіднику генеруються структурні дефекти донорної природи, а в забороненій зоні ε_g з'являються відповідні донорні рівні ε_D^{4a} ;

- повернення атомів Ni у позицію $4c$ і ліквідація вакансій приводить до росту значень $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. Одночасно при цьому у забороненій зоні ε_g зникають відповідні акцепторні рівні $\varepsilon_A^{\text{vac}4c}$;

- заміщення у позиції $4a$ атомів Lu на атоми Zr веде до зменшення значень періоду комірки $a(x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ та генерує структурні дефекти донорної природи і появу у забороненій зоні ε_g донорних рівнів ε_D^{4a} .

Наскільки наведені міркування стосовно просторового розташування атомів у $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ відповідають реальному стану покажуть наведені нижче результати оптимізації моделі кристалічної структури сполуки LuNiSb на основі результатів розрахунку електронного спектру та її фізичних властивостей [3, 12].

III. Моделювання термодинамічних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$

Виходячи з того, що не існує сполуки ZrNiSb зі структурою MgAgAs [13], а значить і 100 % заміщення атомів Lu на Zr, важливо встановити межі існування твердого розчину заміщення $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. Для цього, окрім рентгеноструктурних досліджень, проведено моделювання термодинамічних характеристик для гіпотетичного твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, $x=0-1$, у наближенні гармонійних коливань атомів у рамках теорії функціоналу густини DFT. Зміна значень ентальпії змішування ΔH_{mix} (рис. 2) $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, $x=0-1$, дозволяє встановити область існування твердого розчину заміщення.

Так, на ділянці концентрацій $x \leq 0,125$ значення ентальпії змішування $\Delta H_{\text{mix}}(x)$ для $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ від'ємні та спадають, вказуючи на енергетичну доцільність заміщення атомів Lu на Zr. Однак за більших концентрацій атомів Zr, $x > 0,125$, залежність $\Delta H_{\text{mix}}(x)$ зростає та змінює знак за $x \approx 0,50$, що свідчить про енергетичну невигідність утворення твердого розчину заміщення $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ за таких концентрацій. Відбувається розшарування (спінодальний розпад фази) і твердого розчину заміщення не існує. Отже, область існування твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ обмежена концентрацією $x \leq 0,125$, в яку попадають досліджені в [1] зразки.

IV. Моделювання електронної структури та уточнення кристалічної структури сполуки LuNiSb

Моделювання електронної структури сполуки LuNiSb для упорядкованого варіанту кристалічної структури зі 100% зайнятістю атомами власних позицій показує, що сполука є напівпровідником n -типу провідності (рис. 3). У такому випадку рівень Фермі ϵ_F (пунктирна лінія) лежить біля дна зони провідності ϵ_C , що в експерименті дасть від'ємні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T)$. Однак, таке розташування рівня Фермі суперечить результатам експериментальних досліджень сполуки LuNiSb [1,3,12], які встановили, що сполука є напівпровідником p -типу провідності, а рівень Фермі

ϵ_F лежить біля стелі валентної зони на відстані ~ 10 меВ.

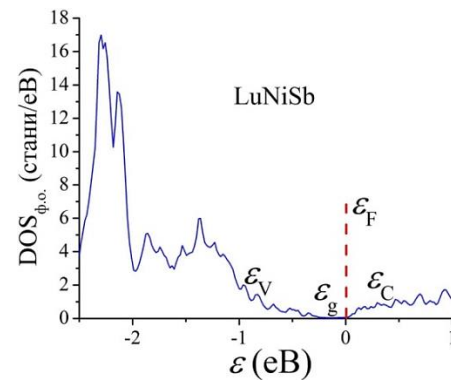

Рис. 3. Розрахунок DOS LuNiSb для упорядкованого варіанту кристалічної структури зі 100% зайнятістю атомами власних кристалографічних позицій.

Невідповідність електронної структури сполуки LuNiSb, зокрема положення рівня Фермі ϵ_F , отриманих експериментально та шляхом моделювання вказує на існування у її кристалічній структурі дефектів, що генерують у забороненій зоні енергетичні рівні акцепторної та донорної природи. Саме співвідношення іонізованих акцепторів та донорів (ступінь компенсації напівпровідника [4]) визначає положення рівня Фермі ϵ_F LuNiSb. Той факт, що рівень Фермі ϵ_F у LuNiSb лежить біля валентної зони, засвідчує переважаюче число акцепторів над донорами.

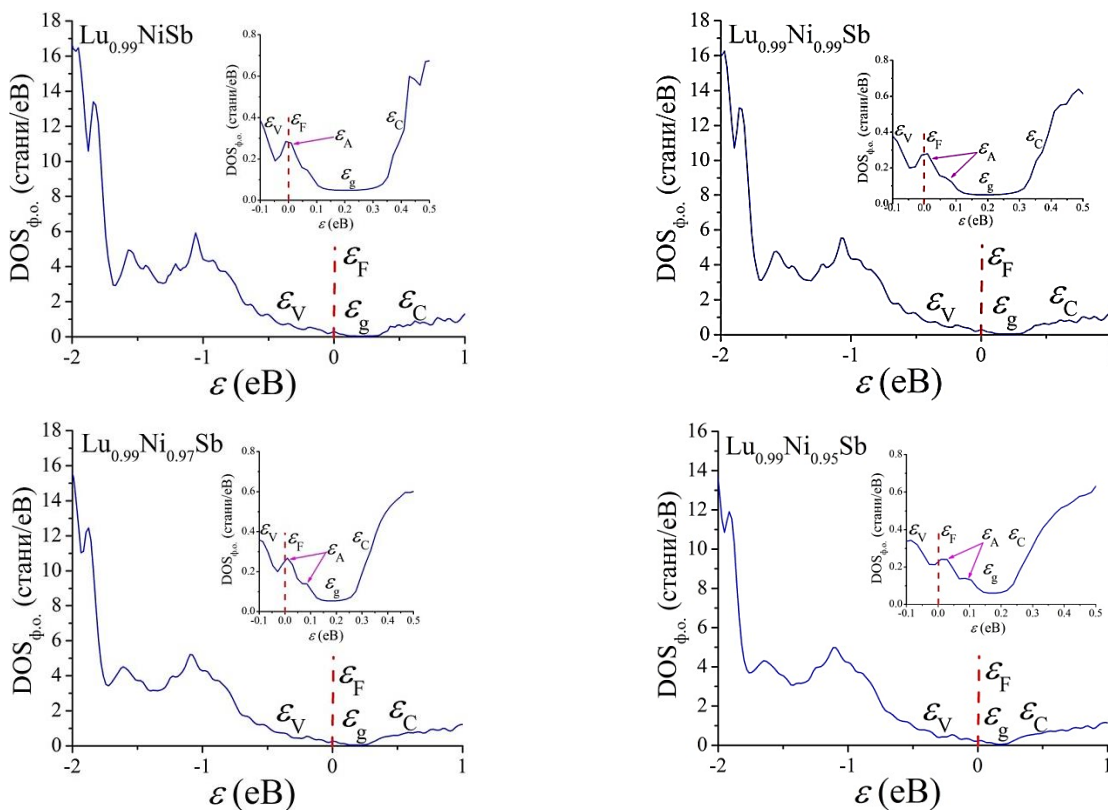

Рис. 4. Розрахунок DOS LuNiSb за наявності вакансій у позиціях 4a та 4c атомів Lu та Ni, відповідно.

При аналізі кристалічної структури LuNiSb ми припустили наявність вакансій у кількох кристалографічних позиціях, які є джерелом структурних дефектів акцепторної природи. З іншого боку, при уведенні до структури сполуки LuNiSb домішкових атомів саме наявність вакансій визначатиме способи формування структурних дефектів та енергетичних рівнів у забороненій зоні ϵ_g . Тому важливо встановити особливості кристалічної структури сполуки LuNiSb .

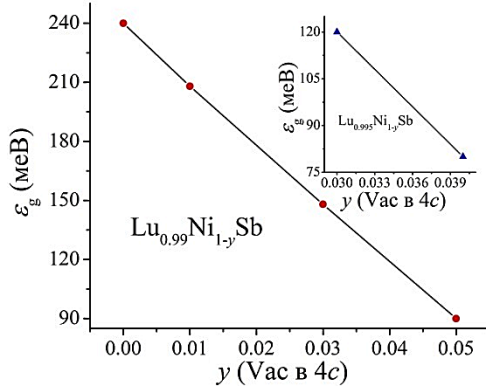

Рис. 5. Зміна значень ефективної ширини забороненої зони ϵ_g в $\text{Lu}_{0.99}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$ і $\text{Lu}_{0.995}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$ (вставка).

Для уточнення кристалічної структури сполуки LuNiSb , максимально наближеної до результатів експериментальних вимірювань [1, 3, 12], проведено моделювання її електронної структури для різних варіантів просторового розташування атомів та наявності вакансій. Так, на рис. 4 показано розподіл густини електронних станів DOS для упорядкованої моделі кристалічної структури сполуки LuNiSb (всі атоми займають власні позиції), однак кристалографічна позиція $4a$ зайнята атомами Lu на 99%, а позиція $4c$ атомів Ni зайнята від 100% до 95%. Незайняті позиції (вакансії) формують структурні дефекти акцепторної природи.

Так, у гіпотетичній сполуці $\text{Lu}_{0.99}\text{NiSb}$ рівень Фермі ϵ_F стрімко змінив своє положення і тепер лежить на краю валентної зони ϵ_V : відбувся перехід провідності діелектрик-метал (перехід Андерсона), а дірки є основними носіями. Розташування рівня Фермі ϵ_F на краю валентної зони ϵ_V є зрозумілим, адже відсутність у позиції $4a$ атома Lu породжує дефект акцепторної природи та відповідний акцепторний рівень ϵ_A . Така модель структури сполуки стосовно

дірок, як основних носіїв струму, відповідає результатам експерименту [1, 3, 12]. Однак експериментальні дослідження встановили напівпровідниковий характер зміни значень питомого електроопору $\ln(\rho(1/T))$ LuNiSb з властивими високо- та низькотемпературними активаційними ділянками [14]. А це означає, що у реальному кристалі рівень Фермі ϵ_F розташований у забороненій зоні ϵ_g напівпровідника, а не на краю валентної зони ϵ_V , як показують результати моделювання для випадку $\text{Lu}_{0.99}\text{NiSb}$.

Якщо у гіпотетичній сполуці $\text{Lu}_{0.99}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$ будуть виникати вакансії у кристалографічній позиції $4c$ атомів Ni, то у сполуках $\text{Lu}_{0.99}\text{Ni}_{0.99}\text{Sb}$, $\text{Lu}_{0.99}\text{Ni}_{0.97}\text{Sb}$ та $\text{Lu}_{0.99}\text{Ni}_{0.95}\text{Sb}$ відбувається генерування ще одного акцепторного рівня ϵ_A (рис. 4) та стрімке зменшення значень ефективної ширини забороненої зони ϵ_g зі швидкістю $\Delta\epsilon_g/\Delta y=30$ меВ/ат.% (рис. 5). Тут під терміном «ефективної ширини забороненої зони ϵ_g » розуміється енергетична щілина між хвостами зон неперервних енергій. При цьому рівень Фермі ϵ_F фіксується акцепторним рівнем, який зливається із валентною зоною ϵ_V . Таке розташування рівня Фермі ϵ_F не узгоджується з результатами експерименту, де він знаходиться на відстані ~ 10 меВ від стелі валентної зони ϵ_V .

Так виглядає, що наявність 1 % вакансій у кристалографічній позиції $4a$ атомів Lu є занадто високою і в гіпотетичній сполуці $\text{Lu}_{0.99}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$ ми не зможемо спостерігати в експерименті активацію дірок з рівня Фермі ϵ_F на край валентної зони ϵ_V . У випадку меншого числа вакансій у позиції $4a$ атомів Lu, наприклад, у гіпотетичній сполуці $\text{Lu}_{0.995}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$ також відбувається генерування двох акцепторних рівнів ϵ_A (рис. 6) та зменшення значень ефективної ширини забороненої зони ϵ_g зі швидкістю $\Delta\epsilon_g/\Delta y=40$ меВ/ат.% (рис. 5, вставка). Модель електронної структури гіпотетичної сполуки $\text{Lu}_{0.995}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$, яка також передбачає наявність вакансій у кристалографічній позиції $4c$ атомів Ni, передбачає розташування рівня Фермі ϵ_F на краю валентної зони ϵ_V (рис. 6). Формально, дана модель також не узгоджується з результатами експерименту. Однак при розрахунках ми нехтуємо неконтрольованими донорами, які присутні у кристалі, а положення рівня Фермі ϵ_F є результатом компенсації іонізованих акцепторів та донорів. Тому можна вважати, що модель сполуки

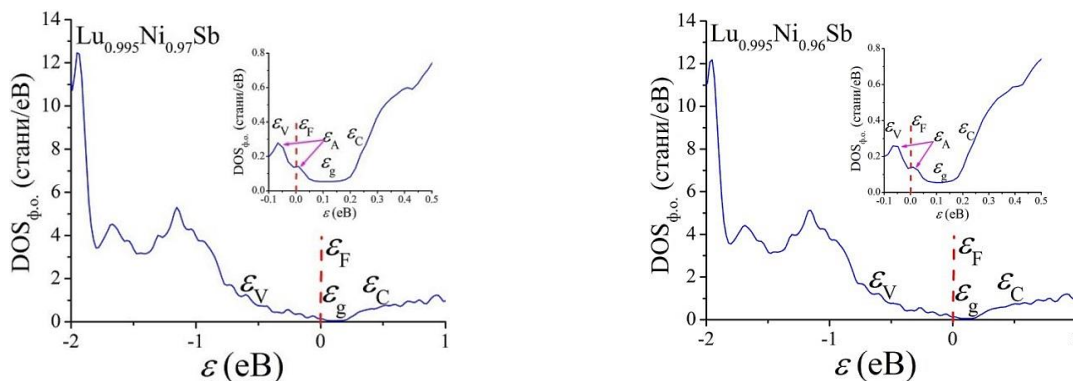

Рис. 6. Розрахунок DOS $\text{Lu}_{0.995}\text{Ni}_{1-y}\text{Sb}$ за наявності вакансій у позиціях $4a$ та $4c$ атомів Lu та Ni, відповідно.

$\text{Lu}_{0,995}\text{Ni}_{0,97}\text{Sb}$ є близькою до просторового розташування атомів у напівпровіднику.

V. Моделювання електрокінетичних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$

Моделювання температурних залежностей кінетичних характеристик сполуки LuNiSb за температур $4,2\text{--}70\text{ K}$ показує стрімке зменшення значень питомого опору $\rho(T)$ у діапазоні $T=4,2\text{--}20\text{ K}$ (рис. 7). Така поведінка $\rho(T)$ характерна для напівпровідників, коли має місце збільшення числа вільних носіїв струму за рахунок їхньої активації з рівня Фермі ϵ_F у зони неперервних енергій. У випадку сполуки LuNiSb такими носіями є дірки, на що вказують додатні значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T)$, і це узгоджується з результатами експерименту [1].

Уведення у структуру сполуки LuNiSb атомів Zr шляхом заміщення у позиції $4a$ атомів Lu генерує у $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ структурні дефекти донорної природи. Моделювання зміни значень питомого опору $\rho(T,x)$ за найменшої концентрації атомів Zr ($x=0,01$) показує дві принципово різні ділянки: за температур $T=4,2\text{--}20\text{ K}$ значення $\rho(T,x)$ зменшуються, що характерно для напівпровідників, а з ростом температури – зростають, вказуючи на металічний тип провідності (рис. 7). При цьому значення коефіцієнта термо-ерс $\text{Lu}_{0,99}\text{Zr}_{0,01}\text{NiSb}$ стрімко зменшуються від значень $\alpha_{4,2\text{ K}}=225\text{ }\mu\text{В/К}$ до $\alpha_{70\text{ K}}=-20\text{ }\mu\text{В/К}$. Зміна знаку коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T)$ засвідчує зміну типу провідності напівпровідника, коли основними носіями струму є електрони. При цьому рівень Фермі ϵ_F розташується у

зоні провідності ϵ_C , що власне і забезпечує металічну провідність. За ще більшої концентрації атомів Zr ($x=0,07$ та $x=0,10$) у діапазоні температур $T=4,2\text{--}70\text{ K}$ знак коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T)$ залишається від'ємним, а характер зміни значень питомого опору $\rho(T,x)$ подібний, як і для випадку, коли концентрація атомів Zr становила $x=0,01$ (рис. 7).

Те, що за усіх концентрацій атомів Zr у температурному діапазоні $T=4,2\text{--}20\text{ K}$ значення питомого електроопору $\rho(T,x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ спадають, вказує на глибину залягання донорних станів у забороненій зоні ϵ_g напівпровідника. За низьких температур ($T<20\text{ K}$) теплової енергії недостатньо, щоб відбулася активація електронів у зону провідності ϵ_C $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. Те, що такою зоною є зона провідності ϵ_C , можна стверджувати на основі від'ємних значень коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$. Однак, за температур $T>20\text{ K}$ відбувається термічний закид електронів з донорного рівня на край зони провідності ϵ_C , що супроводжується зростанням концентрації вільних електронів. При цьому рівень Фермі ϵ_F заходить у зону провідності ϵ_C : відбувається перехід провідності діелектрик метал (перехід Андерсона [4]). Характер зміни значень питомого опору $\rho(T,x)$ та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ за температур $T=70\text{--}400\text{ K}$ є незмінним (рис. 8).

Цілком зрозумілим є збільшення значень питомого опору $\rho(T,x)$ $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ з ростом

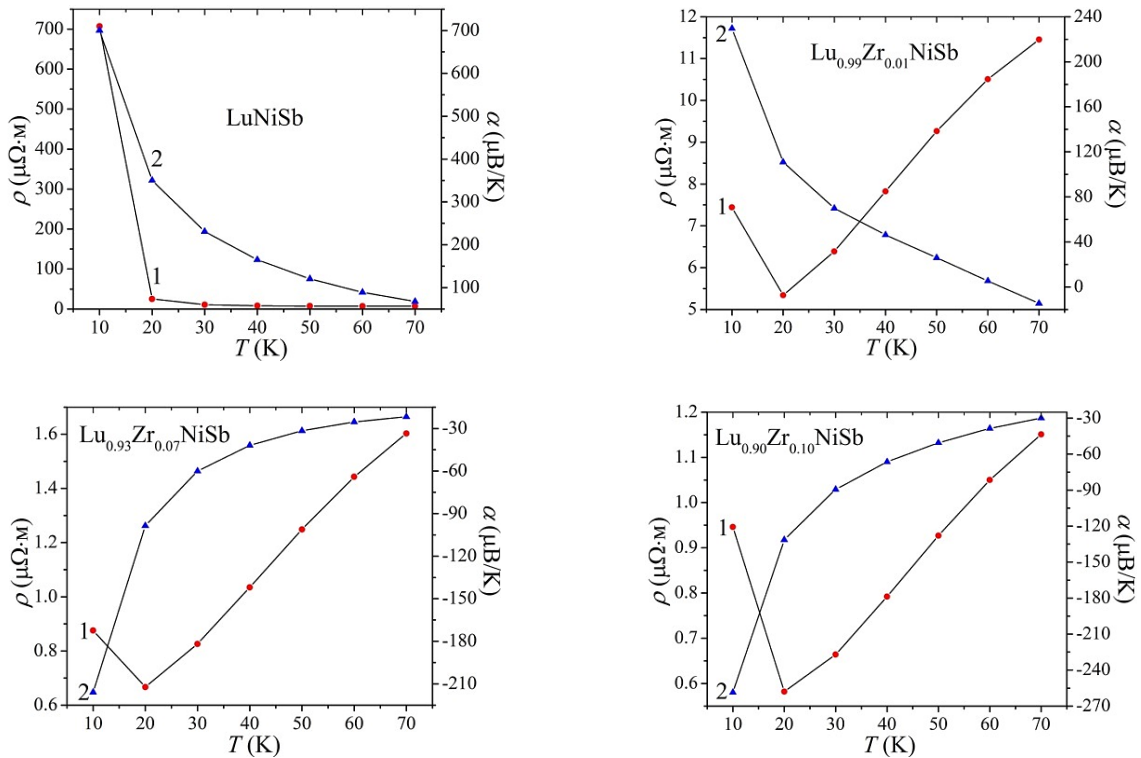
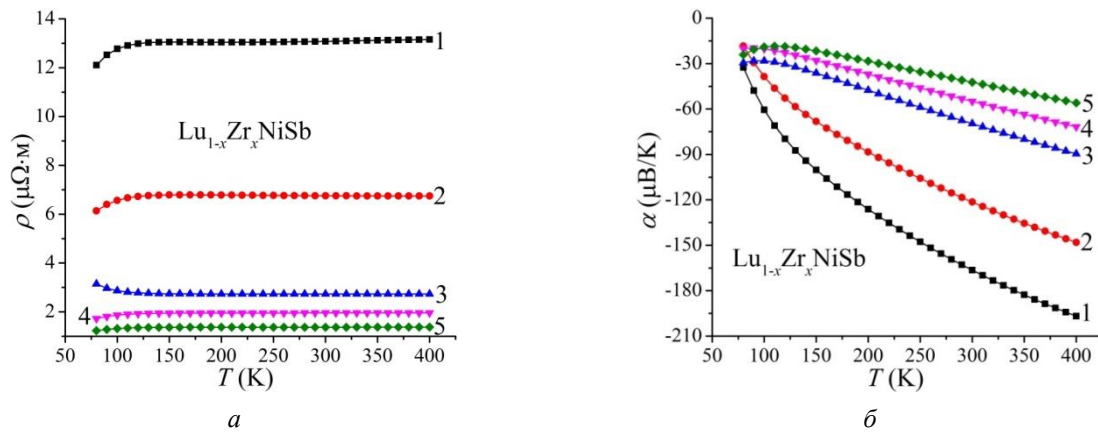

Рис. 7. Розрахунок зміни значень питомого електроопору $\rho(T,x)$ (1) та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$ (2) $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ за температур $T=4,2\text{--}70\text{ K}$.

Рис. 8. Розрахунок зміни значень питомого електроопору $\rho(T,x)$ (а) та коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$ (б) $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ за температур $T=70-400$ К: 1 – $x=0,01$; 2 – $x=0,02$; 3 – $x=0,05$; 4 – $x=0,07$; 5 – $x=0,1$.

температури, що обумовлене наявними у напівпровіднику механізмами розсіювання носіїв струму. Високі значення коефіцієнта термо-ерс $\alpha(T,x)$ у температурному діапазоні $T=70-400$ К показують, що $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ залишається сильно легованим напівпровідником, у якого рівень Фермі ε_F розташований у зоні провідності ε_C .

Отже, з наведеного вище можемо відзначити узгодженість результатів експериментальних досліджень [1] та розрахунків зміни значень кінетичних характеристик напівпровідникового твердого розчину $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ (рис. 7, 8). Це є свідченням як коректності експерименту, так і обраного методу моделювання. Тепер можемо дати відповідь на питання щодо структурних змін у $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$, які спричинили суттєву перебудову електронної системи напівпровідника, що спричинило «некласичну» поведінку його кінетичних характеристик.

Результати моделювання енергетичних характеристик сполуки LuNiSb передбачають наявність вакансій у позиціях 4a та 4c атомів Lu та Ni, відповідно, що генерує у забороненій зоні ε_g два акцепторні рівні ε_A^{Vac4a} та ε_A^{Vac4c} . При уведенні до структури сполуки LuNiSb атомів Zr ($4d^25s^2$) шляхом заміщення у позиції 4a атомів Lu ($5d^16s^2$) спочатку відбувається зайняття атомами Zr вакансій у цій позиції, що веде до росту періоду елементарної комірки (рис. 1б, залежність 3) та ліквідації дефектів акцепторної природи і відповідних акцепторних рівнів ε_A^{Vac4a} . При цьому одночасно атоми Ni повертаються у позицію 4c, що збільшує значення $a(x)$ та ліквідує дефекти акцепторної природи і відповідні акцепторні рівні ε_A^{Vac4c} . Саме ліквідація вакансій, а не їхня іонізація при захопленні електрона є тією принциповою відмінністю, яка спричиняє «некласичну» поведінку кінетичних характеристик $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$. За повного зайняття вакансій відбувається витіснення атомів Lu, що зменшує значення періоду комірки $a(x)$ та генерування дефектів донорної природи і донорних рівнів ε_D^{4a} .

Висновки

Результатом комплексного дослідження кристалічної та електронної структур, термодинамічних, кінетичних, енергетичних властивостей термоелектричного матеріалу $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ є встановлення природи структурних дефектів донорної та акцепторної природи. Показано, що у структурі базової сполуки LuNiSb присутні дефекти акцепторної природи як результат наявності вакансій у позиціях 4a та 4c відповідно атомів Lu та Ni, що породило у забороненій зоні ε_g акцепторні рівні (зони). Уведення до структури сполуки LuNiSb домішкових атомів Zr шляхом заміщення у позиції 4a атомів Lu генерує структурні дефекти донорної природи з одночасною ліквідацією вакансій у позиціях 4a та 4c атомів Lu та Ni (акцепторних рівнів). Співвідношення концентрацій наявних донорів та акцепторів визначає у $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ розташування рівня Фермі ε_F та механізми провідності. Досліджений твердий розчин $\text{Lu}_{1-x}\text{Zr}_x\text{NiSb}$ є перспективним термоелектричним матеріалом.

Володимир Ромака – д.т.н., професор НУ «Львівська політехніка», volodymyr.romaka@gmail.com ;

Юрій Стадник – к.х.н., пров.н.сп. кафедри неорганічної хімії ЛНУ ім. І. Франка, stadnykyu@gmail.com;

Любов Ромака – к.х.н., пров.н.сп. кафедри неорганічної хімії ЛНУ ім. І. Франка, lyubov.romaka@gmail.com;

Віталій Ромака – д.т.н., к.х.н., доктор фізики Технічного університету, Дрезден, Німеччина, vromaka@gmail.com;

Павло Демченко – пров.н.сп. кафедри неорганічної хімії ЛНУ ім. І. Франка, pavlo.demchenko@lnu.edu.ua;

Володимир Пашкевич – к.т.н., доцент НУ «Львівська політехніка», volodymyr.z.pashkevych@lpnu.ua;

Андрій Горинь – к.х.н., ст. наук. сп. кафедри неорганічної хімії ЛНУ ім. І. Франка; andriy.horin@lnu.edu.ua.

- [1] V.A. Romaka, Yu.V. Stadnyk, L.P. Romaka, A.M. Horyn, V.Z. Pashkevych, M.V. Rokomanuk, Materials XVII International Freik Conference on Physics and Technology of Thin Films and Nanosystems, Ivano-Frankivsk, October 11-16, 2021, P. 87.
- [2] V.A. Romaka, Yu. Stadnyk, L. Romaka, V. Krayovskyy, A. Horyn, P. Klyzub, V. Pashkevych, Phys. Chem. Sol. State, V. 21, 689 (2020); <https://doi.org/10.15330/pcss.21.4.689-694>.
- [3] V.A. Romaka, Yu.V. Stadnyk, V.Ya. Krayovskyy, L.P. Romaka, O.P. Guk, V.V. Romaka, M.M. Mykyychuk, A.M. Horyn, "The latest heat-sensitive materials and temperature transducers", Lviv Polytechnic Publishing House, Lviv, (2020). ISBN 978-966-941-478-6. [in Ukrainian].
- [4] B. I. Shklovskii and A. L. Efros, "Electronic Properties of Doped Semiconductors", Springer, NY, (1984).
- [5] V.A. Romaka, D. Fruchart, V.V. Romaka, E.K. Hlil, Yu.V. Stadnyk, Yu.K. Gorelenko and L.G. Akselrud, Semiconductors, V. 43(1), 7 (2009); <https://doi.org/10.1134/S1063782609010035>.
- [6] H. Akai, J. Phys.: Condens. Matter., V. 1(43), 8045 (1989); <https://doi.org/10.1088/0953-8984/1/43/006>
- [7] V.L. Moruzzi, J.F. Janak, A.R. Williams, "Calculated electronic properties of metals", Pergamon Press, NY, (1978).
- [8] S.Y. Savrasov, Phys. Rev. B, V. 54(23), 16470 (1996); <https://doi.org/10.1103/PhysRevB.54.16470>.
- [9] K. Momma, F. Izumi, J. Appl. Crystallogr., V. 41(3), 653 (2008); <https://doi.org/10.1107/S0021889808012016>.
- [10] V.P. Babak, V.V. Shchepetov, J. Friction and Wear, V. 39, 38 (2018); <https://link.springer.com/article/10.3103/S1068366618010038>.
- [11] R.F.W. Bader, "Atoms in Molecules: A Quantum Theory", Clarendon Press, Oxford, (1994).
- [12] R.V. Skolozdra, A. Guzik, A.M. Goryn, J. Pierre, Acta Phys. Polonica A, V. 92(2), 343 (1997).
- [13] L. Romaka, A. Tkachuk, Yu. Stadnyk, V.A. Romaka, J. Alloys Compd., V. 470, 233 (2009) <https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2008.03.030>
- [14] V.V. Romaka, L. Romaka, A. Horyn, P. Rogl, Yu. Stadnyk, N. Melnychenko, M. Orlovskyy, V. Krayovskyy, J. Solid State Chem., 239, 145 (2016); <https://doi.org/10.1016/j.jssc.2016.04.029>.

V.A. Romaka¹, Yu. Stadnyk², L. Romaka², V.V. Romaka³,
P. Demchenko², V. Pashkevich¹, A. Horyn²

Investigation of thermoelectric material based on Lu_{1-x}Zr_xNiSb solid solution. II. Modeling of characteristics

¹Lviv Polytechnic National University, S. Bandera Str. 12, 79013, Lviv, Ukraine
e-mail: yolodymyr.romaka@gmail.com

²Ivan Franko L'viv National University, Kyryl & Mephody Str.6, 79005, L'viv, Ukraine
e-mail: lyubov.romaka@gmail.com

³Technische Universität Dresden, Bergstrasse 66, 01069 Dresden, Germany
e-mail: yromaka@gmail.com

The KKR (AkaiKKR software package) and FLAPW (Elk software package) methods were used to model the structural, thermodynamic, energetic, and electrokinetic characteristics of the Lu_{1-x}Zr_xNiSb semiconductor solid solution. It is shown that defects of acceptor nature are present in the structure of LuNiSb as a result of vacancies in positions 4a and 4c of Lu and Ni atoms, respectively, which generates two acceptor levels ε_A^{Vac4a} and ε_A^{Vac4c} in the band gap ε_g . When Zr atoms are introduced into the LuNiSb structure by replacing Lu atoms in position 4a, Zr atoms also occupy vacancies in this position, which increases the lattice parameter $a(x)$ and eliminates defects of acceptor nature and corresponding acceptor levels ε_A^{Vac4a} . When the vacancies are filled, Lu atoms are displaced, which reduces the value of the unit cell parameter and generates defects of donor nature and donor levels ε_D^{4a} . The Ni atoms return to position 4c, which increases the $a(x)$ value and eliminates defects of acceptor nature and the corresponding acceptor levels ε_A^{Vac4c} . At the lowest concentration of Zr atoms, the conduction type of Lu_{1-x}Zr_xNiSb changes from *p*- to *n*-type. The simulation results are consistent with experimental studies of Lu_{1-x}Zr_xNiSb.

Keywords: semiconductor, electrical conductivity, thermopower coefficient, Fermi level.